

The Bourgeoisie of The South of Ukraine and the Main Spheres of Its Entrepreneurial Activity in the Post-Reform Period

UDC: 94:338.22] (477.7)-058.1 «18»

DOI: 10.15421/17221

Shliakhov OleksiiDr. Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0003-0752-4061>, alexshlyahov@ukr.net*Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

The urgency of this issue is related to the study of the peculiarities of the deployment in the post-reform period in the Ukrainian lands of the Russian Empire of business and the formation of a market, capitalist economy. The aim of the study is to study the place and role of the main groups of the bourgeoisie in the development of commodity-money relations in various sectors of the economy of southern Ukraine. The results of the article are that it reconstructed the directions of business activity of entrepreneurs in the second half of the XIX century, as well as studied the quantitative composition of the main groups of the bourgeoisie and the level of profitability of its institutions. It was emphasized that the enterprising people of the region pursued their business interests both in the financial and banking spheres, as well as in public services, industry and transport. However, business practices in the field of trade played a dominant role in the structure of private enterprise. After all, this is where the vast majority of individual enterprises in the South of Ukraine were concentrated, which ultimately played an important role in meeting the demand and needs of the general population.

The originality and scientific novelty of the article lies in the fact that the author proposes a regional-sectoral perspective in views on entrepreneurship in Ukraine in the imperial era, which is seen as part of domestic economic history and as a kind of social institution that bore the hallmarks of that era. Conclusions are made that entrepreneurs of the South of Ukraine at the end of the XIX century were one of the most economically powerful and influential groups of industrialists, financiers and traders of tsarist Russia, who actively contributed to the economic modernization of the region.

Keywords: South of Ukraine, entrepreneurs, trade, industry, financial and banking activities, transport, services

Citation: Shliakhov, O. (2022). The Bourgeoisie of The South of Ukraine and the Main Spheres of Its Entrepreneurial Activity in the Post-Reform Period. *Grani*, 25(1), 6-12. <https://doi.org/10.15421/17221>

Буржуазія Півдня України та основні сфери її підприємницької діяльності у пореформений період

Шляхов Олексій*Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара (Дніпро, Україна)*

Анотація

Актуальність проблематики пов'язана із вивченням особливостей розгортання в пореформений період в українських землях Російської імперії підприємницької діяльності та становлення тут ринкового, капіталістичного господарства. Метою дослідження є вивчення місця та ролі основних груп буржуазії в розвитку товарно-грошових відносин у різних секторах народного господарства Півдня України. Результати статті полягають у тому, що в ній реконструйовано напрями бізнесової діяльності підприємців у другій половині XIX ст., а також досліджено кількісний склад основних груп буржуазії та рівень прибутковості її закладів. Наголошено на тому, що свої бізнес-інтереси заповзятливі люди регіону реалізовували як у фінансово-банківській сфері, так і в обслуговуванні населення, у промисловості та транспорті. Утім домінуючу роль у структурі приватного підприємництва мали бізнесові практики в царині торгівлі. Адже саме тут було сконцентрована переважна частка індивідуальних підприємств Півдня України, які в підсумку відігравали важливу роль у задоволенні попиту та потреб широких верств місцевого населення.

Оригінальність і наукова новизна статті полягає в тому, що автором запропоновано регіонально-галузевий ракурс у поглядах на підприємництво в Україні в імперську добу, яке розглядається і як складова вітчизняної економічної історії, і як своєрідний соціальний інститут, який носив на собі характерні відбитки тогочасної епохи. Зроблено висновки

стосовно того, що підприємці Півдня України наприкінці XIX ст. були однією з найбільш економічно потужних та впливових груп промисловців, фінансистів та торговців царської Росії, які активно сприяли економічній модернізації регіону.

Ключові слова: Південь України, підприємці, торгівля, промисловість, фінансово-банківська діяльність, транспорт, сфера обслуговування

Цитування: Шляхов О. Буржуазія Півдня України та основні сфери її підприємницької діяльності у пореформений період. Науково-теоретичний альманах Грані. 2022. Том 25. №1. С. 6 - 12. <https://doi.org/10.15421/172221>

Вступ.

Важливою складовою капіталістичного ринкового господарства, яке формується в українських землях Російської імперії в пореформену добу, було приватне підприємництво. Поштовх останньому дало скасування кріпацтва, а також ліберальні ринкові реформи, проведені за ініціативою С.Ю. Вітте наприкінці XIX ст. При цьому виняткової динаміки процес формування прошарку ділових людей набув у південноукраїнських губерніях. Адже на відносно слабо заселених територіях Півдня, де кріпацтво не пустило надто глибокі коріння, умови для капіталістичної трансформації суспільства, зокрема для розгортання бізнесової активності заповзятливих осіб, виявилися найбільш сприятливими. Даючи оцінку вищезгаданим фактам, урядовий «Вестник финансов» зазначав: «Промисловий настрій проник в усі шари населення півдня Росії, відтіснивши на другий план всі інші інтереси... Промисловість і торгівля півдня Росії так зростає, що ані залізниці, ані південні порти, не встигають задовольняти вимогам промисловості та торгівлі» (Вестник финансов, 1897, с. 474). Наприкінці XIX ст. достатньо чітко визначилися і основні сфери бізнесових інтересів буржуазії Півдня України: промислова (металургія, видобуток вугілля, машинобудування), кредитно-банківська, торгова, транспортна та обслуговування населення. Вивчення особливостей підприємницької діяльності в цих царинах є науково важливим та актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій.

З проголошенням незалежності України вітчизняна наукова спільнота почала швидкими темпами заповнювати лакуни, які існували у дослідженні підприємницької верстви в радянській історіографії. Тож сучасні дослідники зупиняються на питаннях становлення буржуазії українських етнічних теренів царської Росії, її кількісному, соціальному та національному складі, доброчинних практиках, відносинах із царизмом, соціокультурних характеристиках (Водотика, 2013; Донік, 2012; Крутіков, 1992; Лазанська, 1999; Ніколаєва, 2011). Серед істориків інших країн до цієї проблематики в різний час зверталися Р. Лінднер (2008), В. Блеквел (1970), А. Рібер (1982), М. Шаццло (1997) та інші. Однак, у питаннях висвітлення діяльності представників ділових кіл в Україні в дореволюційний період все ж існують недостатньо або слабо висвітлені сюжети. Це, зокрема, стосується

розгортання підприємницьких практик у різних сферах народного господарства південноукраїнських губерній наприкінці XIX – початку XX ст.

Метою статті є висвітлення сфери бізнесових інтересів представників ділових кіл Півдня України та рівень прибутковості їх закладів, а також склад основних груп буржуазії регіону. Використано такі методи дослідження як історико-генетичний, ретроспективний та порівняльно-історичний.

Результати дослідження

Слід згадати, що до основних компонентів підприємництва зазвичай відносять володіння капіталом, орієнтацію на отримання прибутку і його капіталізацію, самостійність у прийнятті рішень та готовність до конкуренції, а також ініціативну, систематичну та на власний ризик діяльність. Саме такі практики в пореформену добу демонстрували енергійні та заповзятливі мешканці Півдня України, які до того ж володіли чималими коштами.

Отже, що ж являли собою підприємці регіону, представники верстви, яка уособлювала прогрес у тогочасному суспільстві? Треба зазначити, що існує декілька критеріїв класифікації підприємницької (або буржуазної) верстви. Так, стосовно розміру прибутків, які отримували власники засобів виробництва, в історіографії зазвичай виокремлюють велику (з прибутками більше 10 тис. крб.), середню (прибуток від 2 до 10 тис.) та дрібну буржуазію (до 2 тис. крб.). Разом з тим якщо йдеться про сферу застосування підприємницького капіталу, то в цьому випадку можна казати про буржуазію промислової, торгової, фінансово-банківської і т. ін. Крім того, треба згадати, що ділові люди Півдня України були своєрідним соціокультурним феноменом, багатонаціональним за складом, зі своїми традиціями та діловою етикою. При цьому в їх середовищі мала місце певна стратифікація, пов'язана зі становим поділом суспільства імперії.

Щоб встановити чисельність основних груп буржуазії, які діяли в південноукраїнських губерніях в другій половині XIX ст. та основні сфери її підприємницької діяльності, автор скористався інформацією, що міститься у виданні «Статистические результаты процентного и раскладочного сборов... по исчислению, классификации и определению оборотов и прибылей торговых и промышленных предприятий, подлежащих сим сборам» (Статистические результаты, 1900). Це джерело, яке ще недостатньо використано вітчизняними дослідниками, фіксує

кількість існуючих в імперії наприкінці 1890-х рр. приватних підприємств, дає змогу визначити певним чином і чисельність буржуазії регіону та рівень її ділової активності¹. Звичайно, число підприємців не є тотожним кількості промислових чи торговельних закладів. Однак, насправді ці показники не набагато відрізняються один від одного. Адже, якщо одне приватне підприємство могло мати декілька власників (частіше два, рідше – три або чотири), то водночас один підприємець міг володіти кількома фабриками, шахтами, крамницями чи банківськими установами. Отже, за нашими даними кількість підприємців, власників індивідуальних приватних закладів та торгових домів, могла перевищувати число відповідних підприємств не більше як в 1,1–1,15 рази². Тож наші розрахунки підтверджують думку української дослідниці Т. Лазанської, яка зазначала, що «у випадку з гільдійським підприємництвом з певною натяжкою можна прирівняти кількість підприємств до числа підприємців..., різниця між цими величинами існувала незначна» (Лазанська, 1999, с. 91).

Зрештою в модерний період південноукраїнські губернії виділялися серед інших регіонів підросійської України практично за усіма показниками бізнесової активності. Так, частка Півдня України наприкінці XIX ст. у промисловій групі приватних закладів становила 36,9%, у торговельній сфері – 41,67%, і по нетоварній торгівлі – 57% (Лазанська, 1999, с. 89). Разом з тим зазначаємо, що серед підприємств регіону, які перебували в індивідуальній власності, за своєю кількістю беззаперечно переважали торговельні заклади. Адже в порівнянні з країнами Заходу торговельний прибуток у Російській імперії був вище, ніж той, який приносила виробнича діяльність. У підсумку підприємці віддавали перевагу не організації фабрик чи заводів, а торговим операціям. Невипадково преса імперії наголошувала, що «часто наша заповзятливість носить на собі відбиток більше купецьких, ніж промислових прийомів», а офіційна статистика середини 1890-х рр. зафіксувала «значне переважання торгових підприємств над промисловими» (Статистические результаты..., 1900, с. XXIII).

Отже, переважна частина підприємницького загалу південноукраїнських губерній вдавалася до бізнесової діяльності, пов'язаною саме з купівлею та продажем товарів, відносячись таким чином до торговельної буржуазії. При цьому лідерство як за кількістю гільдійських, так і негільдійських торгових закладів утримувала Херсонщина. При чому сумарна кількість торгових підприємств тут зростає від 12 014 у 1896 р. до 12 126 – у 1898 р. Водночас майже вдвічі менше крамниць та лавок

функціонувало в Таврійській губернії, де в 1896 р. їх нараховувалося 6024, а в 1898 р. – 6298. У свою чергу на Катеринославщині протягом 1896–1898 рр. працювало від 7090 до 7392 магазинів.

Зрештою на Півдні України (станом на 1898 р.) загалом діяло 25 816 одноосібних торгових підприємств і, відповідно, можна вважати, що до бізнесових практик у цій царині вдавалося приблизно 26 тис. осіб. При цьому найбільш значними торговими закладами, великими крамницями та універсальними магазинами володіли купці 1-ї гільдії. Власники гільдійських свідоцтв 2-ї гільдії здійснювали торгівлю «середнього розміру». Втім домінували дрібні торгові заклади 3-5 розрядів, а також поширеною була роздрібна торгівля, до якої переважно вдавалися вихідці з нижчих станів населення – міщани та селяни. Разом з тим до проведення торговельних операцій долучалися і поміщики, представники дворянства, які нерідко відкривали лавки на селі через своїх прикажчиків, пропонуючи селянам різноманітний крам.

Згадаємо, що представниками ділових кіл найчастіше створювалися гільдійські крамниці, що торгували мануфактурою, галантереєю і т. ін. Серед подібних закладів найбільший середній річний обіг мали магазини Херсонщини – 25,9 тис. крб., а найменший – мануфактурні та галантерейні крамниці Таврійської губернії (13 тис. крб.). Так або так, але все більшим попитом на Півдні України користувався асортимент галантерейних магазинів, які торгували різним модним крамом, до якого належали «тисяча різних дрібних предметів, які, – як зазначали сучасники, – застосовуються в побуті дворянському та купецькому». Зрештою, як зауважував з цього приводу один з лідерів російських слов'янофілів І. Аксаков, ці предмети переважно «служать для прикрашення, для задоволення, але не складають суттєвої потреби в житті» (Аксаков, 1858, с. 326). Разом з тим серед негільдійських крамниць регіону найбільше було тих, що продавали бакалію, фрукти та так звані «колоніальні товари», хоча останні теж не відносилися до категорії продуктів першої необхідності. Все це свідчило про певне зростання споживчих можливостей не лише верхівки тогочасного суспільства, а й достатньо широких верств населення Півдня. При цьому найбільший зиск серед торгових закладів Херсонщини у 1896 р. давав продаж населенню виробів із золота, срібла, а також годинників – 27,3%, а в 1898 р. – торгівля насінням, квітами та іншими живими рослинами (29,7%).

Додамо, що мультинаціональний склад населення південноукраїнських губерній обумовив вкрай строкату структуру репрезентантів ділових кіл, що займалися торговельними операціями. Серед них

¹ Згадане видання не містило дані щодо дрібних торгових закладів 4-го та 5-го розрядів та промислових підприємств 7-го та 8-го розрядів, які не сплачували розкладочний збір, а також стосовно тих підприємців, які мали прибуток, що не перевищував 250 крб.

² Разом з тим, якщо йдеться про акціонерні компанії та товариства, тобто підприємства, що перебували у колективній власності, то визначити кількість їх учасників не уявляється можливим. Хоча керівне ядро таких компаній зазвичай складалося з 3-5 осіб.

були українці, греки, німці, татари, армяни, французи тощо. Втім перед у цих бізнесових практиках вели росіяни та євреї. Так, за даними «Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г.» етнічні росіяни складали 36% від складу купецтва Півдня України, а відповідний показник стосовно євреїв становив 46,3%. Водночас є підстави погодитись із думкою Б. Кругляка, який наголошував, що українці відігравали помітну роль у розвитку ринкового господарства в регіоні, адже чимало з них «належало до середньої торговельної буржуазії. Вони відкривали магазини і лавки не тільки в містах, а й у великих селах і зосереджували в своїх руках торгівлю хлібом, лісом та іншими товарами» (Кругляк, 1994, с. 78).

Щодо інших сфер бізнесових практик підприємців Півдня України, то видання «Статистические результаты...» виокремлювало фірми, які за класифікацією тих часів вдавалися до так званої нетоварної торгівлі, тобто створювали кредитно-банківські установи, займалися торговим посередництвом, організовували перевізні підприємства та діяли в царині обслуговування населення.

Так, бізнесова діяльність у фінансовому секторі економіки південноукраїнських губерній охоплювала створення комерційних, міських та сільських громадських банків, а також установ, що здійснювали операції з грошми та процентними паперами (банківські дома та контори), обмінних лавок та позичкових кас. Таких приватних гільдійських закладів у Херсонській губернії в 1896 р. діяло 25. З них 17 банківських домів та контор існувало в Одесі. Серед найпотужніших з них згадаємо фірму «Братів Анатра», яка діяла на італійські гроші, фірму грецькомовного підприємця «Ф.П. Родоканакі», підприємство етнічного німця «А. Мас і Ко», а також фінансову установу «О. Хаїс», створену купцем єврейського походження О.С. Хаїсом. Крім того, в цей час в Одесі діяли великі фінансові установи Луїзи Ашкеназі, А.Я. Диніна та братів Тработті. Водночас у губернському Херсоні наприкінці 1890-х рр. функціонували банківські дома А.Я. Біновича та Є.С. Ліфшиця. У Миколаєві подібних фінансових установ також було дві. Належали вони І.С. Баку та М.Н. Кобилянському. У Єлисаветграді діяли банківські дома єврейських купців Г.Л. Когана та Я.Л. Когана (Вся Россия, 1899, стб. 705-707).

У Катеринославській губернії у 1896 р. нараховувалося п'ять банківських домів та контор. Зокрема, в губернському центрі діяв торговий дім «Маврікій Нелькен», а також банківські дома Г.Л. Когана та І.С. Кофмана. При цьому, як повідомлялося в рекламному оголошенні щодо діяльності фірми І. Кофмана, вона займалася продажем процентних паперів, обліком векселів, квитанцій залізниць та акціонерних товариств, видавала позики під процентні папери та товари, а також надавала у найм каси-сейфи, відкривала поточні рахунки, страхувала виграшні білети від тиражів (Ежегодник

«Приднепровье», 1914). Крім того, у повітовому Олександрівську функціонували банківські контори М.Д. Ротгауза та «Баржанский С.» (Вся Россия, 1899, стб. 684).

Згодом кількість приватних фінансових закладів у Південному регіоні збільшується. Так, у 1898 р. у Херсонській губернії вже нараховувалося 43 фінансово-кредитні установи, в Катеринославській губернії – 3 та в Таврійській губернії – 1. Таким чином, переважна більшість підприємців, яка займалася кредитно-банківськими операціями на Півдні України, діяла саме в Херсонській губернії. При цьому їх річні сумарні прибутки постійно зростали: у 1896 р. становили 1 млн 499 тис. крб., а в 1898 р. – 2 млн 082 тис. крб. Зрештою загальну кількість цієї групи буржуазії для всіх трьох губерній Півдня можна визначити у 50 осіб. А отже, остання була не чисельна та об'єднувала переважно багатих купців єврейського, грецького та італійського походження. За підрахунками В.В. Шевченко з 17 приватних банківських установ Одеси 11 належали представникам єврейської спільноти (Шевченко, 2010, с.137).

Ще одна група підприємців регіону діяла у сфері торговельного посередництва. До відповідних індивідуальних приватних закладів належали маклерські та довідкові контори, біржові артілі тощо. Тож по усім трьом південноукраїнським губерніям таких закладів (а фактично і підприємців) у 1896 р. було 125. При цьому в Херсонській губернії їх нараховувалося 100, в Катеринославській губернії – 15 і в Таврійській губернії – 10. Однак і через два роки це співвідношення фактично не змінилося. Позаяк у 1898 р. переважна більшість відповідних установ знов припадала на Херсонську губернію (останніх було 102), на Катеринославщині їх нараховувалося 24, а в Таврійській губернії – 9. Тобто загалом кількість подібних підприємств у регіоні нараховувала в цей час 135, а отже і кількість їх власників можна приблизно визначити у 140 осіб.

Разом з тим найбільший прибуток приватні підприємства цього профілю приносили своїм господарям у Таврійської губернії. Адже середній відсоток їх зиску протягом 1896–1898 рр. коливався від 3,7% до 7,1%, тоді як у Херсонській губернії він становив 2,5–3,6%. Останній факт вірогідно пояснюється більш гострою конкуренцією, яка мала місце на Херсонщині в результаті діяльності тут значно більшої кількості подібних закладів.

Наступна група буржуазії південноукраїнських губерній вдавалася до бізнесових практик на транспорті регіону, володіючи пароплавствами, транспортними конторами, займаючись легковим та ломовим візництвом, перевезенням меблів та вантажів, утримуючи поштові станції. При цьому найбільше перевізних підприємств знов-таки існувало в Херсонській губернії. В 1896 р. тут діяло 88 гільдійських та негільдійських закладів відповідного профілю (в 1898 р. – 104), тоді як на Катеринославщині в цей час їх було 49 (у 1898

р. – 48 закладів). У Таврійській губернії в 1896 р. функціонувало 40 перевізних підприємств (в 1898 р. – 47). В підсумку власники транспортних закладів Херсонщини отримували і найбільші прибутки, які становили від 20 до 24%. Загалом же у Південній Україні в 1898 р. працювало 199 приватних перевізних підприємств. Відповідно і кількість їх господарів можна обрахувати у 200 осіб.

Буржуазія, яка займалася бізнесовою діяльністю в царині обслуговування населення, володіла готелями, постійними дворами, ресторанами, трактирами, громадськими банями тощо. Зрештою на Херсонщині подібних приватних гільдійських закладів у 1896 р. було 416, а через два роки – 219. Своєю чергою у Катеринославській губернії протягом 1896–1898 рр. кількість гільдійських закладів, які надавали послуги населенню зменшується з 316 до 96, а в Таврійській губернії – з 184 до 137. Натомість прибутки цих фірм навпаки зростали. Зокрема, на Херсонщині відповідний відсоток зиску підприємців збільшується з 19,6% до 20,2%, а на Катеринославщині – з 15,4% до 18,8%. Остання тенденція, як і зменшення кількості відповідних закладів у регіоні, пояснювалася фактом утворення тут низки більш потужних підприємств (і відповідно розоренням дрібних закладів), які забезпечували собі монополю високих прибутків.

Зокрема, в Херсонській губернії в 1899 р. діяв 31 готель (з них в Одесі 25). При цьому в Театральному провулку Одеси розташовувався готель, яким володів українець А. С. Ящук. Середній обіг цих гільдійських закладів становив достатньо велику суму – 46 тис. крб. на рік. В інших же місцевостях Херсонщини готелі приносили своїм господарям середній зиск до 20 тис. крб. (Вся Россия, 1899, стб. 871-872). У свою чергу ресторанів, буфетів та трактирів у губернії в той час функціонувало 332, з них в Одесі – 120. Середній оборот останніх становив 18 тис. крб. Діяли в Херсонській губернії і п'ять великих лазень з обігом у 24 тис. крб. (Вся Россия, 1899, стб. 875).

Водночас у Катеринославській губернії в 1899 р. функціонувало 26 готелів. При чому їх середній обіг становив 11 тис. крб. на рік. А отже, власників останніх можна віднести до великої буржуазії. Звернемо увагу на те, що серед них перебував етнічний українець Єфим Шевченко, який мав у Маріуполі два готелі (Вся Россия, 1899, стб. 776). Також наприкінці XIX ст. на Катеринославщині нараховувалося 20 мебльованих кімнат, з них 17 – у губернському центрі. Середній обіг цих закладів складав 8 тис. крб. на рік. Тож їх власники переважно відносилися до буржуазії із середнім достатком, серед якої домінували ділки єврейського походження. Втім були тут і українці. Так, господарями мебльованих кімнат у Катеринославі були Ф. В. Трикуленко та П. П. Шейченко. Крім того, у Катеринославській губернії працювало 212 ресторанів, буфетів та трактирів, які тогочасна статистика відносила до гільдійських підприємств із середнім обігом 6 тис. крб. Також три підприємця губернії були власниками великих бань з обігом 11 тис. крб. Подібними закладами в

губернському місті володіли етнічний росіянин Л. І. Калугін та єврей М. Я. Неміровський, а в Бахмуті – українець І. Г. Рибасенко.

Найбільше ж готелів на південноукраїнських теренах наприкінці XIX ст. нараховувалося в Таврійській губернії. Їх тут було 34, із середнім обігом 19 тис. крб. (Вся Россия, 1899, стб. 853-854). При чому етнічним українцям Д. Д. Кравцю та К. К. Пагнуренку належали достатньо великі готелі в Сімферополі. Що торкається ресторанів, буфетів та трактирів, то їх в Таврійській губернії діяло 117, а обіг цих закладів становив 7 тис. крб. Функціонували в краї і шість значних бань з обігом 5 тис. крб. (Вся Россия, 1899, стб. 855).

Разом з тим кількість невеликих негільдійських підприємств, які діяли в царині надання послуг мешканцям міст та містечок Півдня, як то – трактирів, харчевень, чайних, буфетів, постійних дворів, а також лазень та купалень, була помітно більшою. Їх у 1896 р. у Херсонській губернії нараховувалося 1159, у Катеринославській губернії – 836 та в Таврійській губернії – 593 (в 1898 р. таких підприємств було – 591, 263 та 554, відповідно). При цьому найбільший прибуток подібні заклади знов-таки приносили своїм власникам на Херсонщині (19–20%). Загалом же на Півдні станом на 1896 р. діяло 2588 гільдійських та негільдійських індивідуальних підприємств, що займалися обслуговуванням населення. Хоча через два роки їх кількість і зменшилася до 1860.

В підсумку треба зазначити, що сфера нетоварної торгівлі в регіоні наприкінці XIX ст. об'єднувала за нашими даними загалом приблизно 2250 підприємців, представників різних станів населення – купецтва, міщанства, селянства, приносячи їм в підсумку чималі прибутки.

Нарешті охарактеризуємо бізнесові практики промислової буржуазії південноукраїнських губерній пореформеної доби. Протягом другої половини 1890-х рр. кількість промислових підприємств у Південному регіоні, які перебували в індивідуальній власності або належали торговим домам, стабільно зростала. При чому за абсолютною кількістю промислових закладів перед вела Херсонська губернія, де в 1898 р. загалом діяло 1262 фабрики та заводи. При цьому найбільше тут функціонувало гільдійських підприємств, що займалися виробництвом борошна, макаронів, круп, крохмалю тощо. Середній зиск від діяльності подібних закладів і становив від 8,4% до 9,5%. Водночас найбільший прибуток у Херсонській губернії в 1896 р. мали фабрики, які виробляли фарбу (25%), а в 1897–1898 рр. – підприємства, що виготовляли одяг, білизну, капелюхи, рукавички та парасольки (22,9%). Серед негільдійських промислових підприємств Херсонщини в 1896 р. найбільше нараховувалося фабрик, які виготовляли скляні, фарфорові та гончарні вироби. При цьому отримували вони достатньо великі прибутки, які складали 17,2%. Але незабаром більшість промисловців у регіоні вже вдавалося до утворення хлібопекарень, булочних та кондитерських виробництв. Щоправда рівень їх

прибутковості був дещо менший – 12,5%. Натомість найбільший зиск мали господарі майстерень золотих, срібних та ювелірних виробів – 29,2%.

У свою чергу стрімкий індустріальний розвиток Катеринославської губернії в модерний період визначав і специфіку створення тут підприємствами тих або інших промислових закладів. Зрештою серед гільдійських приватних промислових підприємств Катеринославської губернії найбільше було тих, що займалися виробництвом борошна, макаронів, круп та крохмалю, хоча у порівнянні з відповідними виробництвами Херсонщини середній відсоток прибутку в них був дещо більшим – від 9,4% до 10,1%. На другому місці за своєю кількістю на Катеринославщині розташовувалися фабрики та заводи, що виготовляли скляні, фарфорові, фаянсові та гончарні вироби, а також цеглу. Далі йшли виробництва, які займалися виготовленням та обробкою металу. Водночас найбільший прибуток серед гільдійських промислових підприємств Катеринославщини в 1896 р. мали фабрики, які виробляли фарбу (24%), а в 1898 р. першість за цим показником перейшла до виробництв з виготовлення охолоджуваних напоїв, мінеральної води та квасу – 25,2%. Адже ця продукція стабільно користувалася значним попитом серед мешканців губернії. Серед промислових негільдійських підприємств Катеринославської губернії більше за все діяло хлібопекарень, булочних та кондитерських виробництв – від 89 (у 1896 р.) до 138 закладів (1898 р.). Натомість найбільший зиск отримували власники фабрик, які займалися обробкою сала та воску – від 18,4% до 20,2%.

Зрештою на Півдні України наприкінці 1890-х рр. загалом діяло 2989 промислових (гільдійських та не гільдійських) підприємств, тож і кількість

промислової буржуазії регіону орієнтовно можна обчислити у 3 тис. осіб.

Висновки.

Узагальнюючи вищезазначене, треба підкреслити, що підприємці Півдня України наприкінці XIX ст. були однією з найбільш економічно потужних та впливових груп промисловців, фінансистів та торговців Російської імперії. Водночас тут діяв численний прошарок середньої та дрібної буржуазії, яка частіше за все створювала невеликі заклади, відіграючи достатньо важливу роль у задоволенні попиту та потреб широких верств місцевого населення. При цьому свої бізнес-інтереси заповзятливі люди регіону реалізовували в найрізноманітніших галузях.

Утім домінуючу роль у структурі приватного підприємництва відігравали бізнесові практики в царині торгівлі. Саме в цих закладах скоріше відбувався обіг коштів і відповідно швидше можна було отримати бажані прибутки. Тож саме в цій сфері була сконцентрована переважна частка представників ділових кіл регіону – приблизно 26 тис. осіб. Натомість підприємців, які віддавали данину бізнесовим практикам у промисловості Півдня України було майже в 10 разів менше – до 3 тис. осіб. Приблизно ж стільки (2–2,5 тис.) було ділків, які реалізовували свої бізнес-інтереси в царині обслуговування населення. Адже саме в цьому секторі економіки заповзятливим особам, що мали невеликий початковий капітал, найлегше було розпочати власну справу.

Зрештою, розвиток приватного підприємництва в пореформений період, відіграв визначальну роль у здійсненні промислової модернізації Півдня, а водночас засвідчив вихід українського суспільства на новий ступінь соціальної організації.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Аксаков И. С. Исследование о торговле на украинских ярмарках. Санкт-Петербург: тип. Императорской Академии наук, 1858. 384 с.

Вестник финансов, промышленности и торговли (Санкт-Петербург). 1897. №33.

Водотика Т. С. Соціальна ціна та соціальна відповідальність: підприємницька благодійність у другій половині XIX ст. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. Вип.22. С.14–25.

Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации: торгово-промышленный адрес-календарь Российской империи. Санкт-Петербург: А.С. Суворин, 1899. Т. 1.

Донік О. М. Етнічна диференціація і процеси соціально-культурної адаптації підприємців України в пореформену добу. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. Вип. XX. С. 96–111.

Ежегодник «Приднепровье» и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1914 год. Ред.: Н.Г. Подковыров, А.Г. Авчинников. Екатеринослав: Тип. Губ. Правления, 1914. 420 с.

Кругляк Б. А. Торговельна буржуазія в Україні (60-ті роки XIX ст. – 1914 р.). Український історичний журнал. 1994. № 6. С. 72–81.

Крутіков В. В. Соціальна структура міської буржуазії України напередодні революції 1905–1907 рр. Український історичний журнал. 1992. № 3. С. 57–66.

Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торговельно-промислової статистики XIX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 282 с.

Лінднер Райнер. Підприємці і місто в Україні, 1860–1914 рр. (Індустріалізація і соціальна комунікація на Півдні Російської імперії). Київ; Донецьк: «Промінь», 2008. 504 с.

Ніколаєва Т. М. Соціокультурна характеристика підприємців України (1861–1914 рр.). Український історичний журнал. 2011. №3. С. 95–107.

Статистические результаты процентного и раскладочного сборов... по исчислению, классификации и определению оборотов и прибылей торговых и промышленных предприятий, подлежащих сим сборам. Министерство финансов. Департамент торговли и мануфактур. Санкт-Петербург, 1888–1900.

Шаццільо М. К. Иностранцы в составе российского предпринимательства. Иностранное предпринимательство и заграничные инвестиции в России. Москва, 1997. С. 34–53.

Шевченко В. В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.): моногр. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2010. 266 с.

Blackwell W.L. The industrialization of Russia. An historical perspective. N.Y., 1970. 198 p.

Riber A. Merchants and Entrepreneurs in Imperial Russia. Chapell Hill (N.C.), 1982. 496 p.

REFERENCES

- Aksakov, I. S. (1858). Issledovanie o torgovle na ukrainskikh yarmarkakh [Research on trade at Ukrainian fairs]. Sankt-Peterburg: tip. Imperatorskoj Akademii nauk.
- Donik, O. M. (2012). Etnichna dyferentsiatsiia i protsesy sotsial'no-kul'turnoi adaptatsii pidpriemstiv Ukrainy v poreformenu dobu [Ethnic differentiation and processes of socio-cultural adaptation of Ukrainian entrepreneurs in the post-reform era]. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 20, 96-111.
- Kruhliak, B. A. (1994). Torhovel'na burzhuaziia v Ukraini (60-ti roky XIX st. – 1914 p.) [Trade bourgeoisie in Ukraine (60s of the XIX century - 1914)]. Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 6, 72-81.
- Krutikov, V. V. (1992). Sotsial'na struktura mis'koi burzhuazii Ukrainy naperedodni revoliutsii 1905-1907 rr. [The social structure of the urban bourgeoisie of Ukraine on the eve of the revolution of 1905-1907]. Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 3, 57-66.
- Lazans'ka, T. I. (1999). Istoriia pidpriemnytstva v Ukraini (na materialakh torhovel'no-promyslovoi statystyky XIX st.) [History of entrepreneurship in Ukraine (on the materials of trade and industrial statistics of the XIX century)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
- Lindner, Rajner (2008). Pidpriemtsi i misto v Ukraini, 1860–1914 rr. (Industrializatsiia i sotsial'na komunikatsiia na Pivdni Rosijs'koi imperii) [Entrepreneurs and the City in Ukraine, 1860–1914 (Industrialization and Social Communication in the South of the Russian Empire)]. Kyiv; Donetsk: «Promin».
- Nikolaieva, T. M. (2011). Sotsiokul'turna kharakterystyka pidpriemstiv Ukrainy (1861–1914 rr.) [Socio-cultural characteristics of Ukrainian entrepreneurs (1861–1914)]. Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal, 3, 95–107.
- Podkovyrov, N. G., Avchinnikov, A. G. (1914). Ezhegodnik «Pridneprov'e» i pamyatnaya knizhka Ekaterinoslavskoj gubernii na 1914 god [Yearbook "Pridneprovye" and a commemorative book of the Yekaterinoslav province for 1914]. Ekaterinoslav: Tip. Gub. Pravleniya.
- Shatsillo, M. K. (1997). Inostrantsy v sostave rossijskogo predprinimatel'stva [Foreigners as part of Russian business]. Inostrannoe predprinimatel'stvo i zagranichnye investitsii v Rossii. Moskva.
- Shevchenko, V. V. (2010). Pryvatne bankir's'ke pidpriemnytstvo v Odesi (XIX – pochatok XX st.) [Private banking business in Odessa (XIX - early XX centuries)]. Monohrafiya. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
- Vodotyka, T. S. (2013). Sotsial'na tsina ta sotsial'na vidpovidal'nist': pidpriemnyts'ka blahodijnist' u druhij polovyni XIX st. [Social price and social responsibility: entrepreneurial charity in the second half of the XIX century]. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 22, 14–25.